

Arhe XIX, 38/2022

UDK 1 DESCARTES R.

1 SPINOZA B.

11/12

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2022.38.207-223>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

UNA POPOVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

DEKART I SPINOZA O „NAJISTINITIJOJ” OD SVIH IDEJA

Sažetak: Ovaj rad posvećen je razmatranju odnosa epistemički odlikovane ideje i osnova metafizike u filozofijama Dekarta i Spinoze. Namera nam je da pokažemo kako su ideja *Cogito ergo sum* kod Dekarta, odnosno *ideja najsavršenijeg bića* kod Spinoze, odredile i postavke njihovih metafizičkih projekata. U radu ćemo analizirati Dekartove i Spinozine razloge za isticanje upravo ovih ideja, kao i prigovore, odnosno odgovore koje bi oni mogli da upute jedan drugom. Rezultat analize pokazuje da oba mislioca nastoje da održe smisao tradicionalnog određenja istine kao *adequatio rei et intellectus*, odnosno da se Dekart pri tome više oslanja na formalni status *Cogito ergo sum kao ideje*, dok je Spinozi važniji objektivni status predmetnog sadržaja ideje najsavršenijeg bića.

Ključne reči: Rene Dekart, Baruh de Spinoza, ideje, metod, metafizika

Misliti metafizički u novovekovlju nije samorazumljivo. Naime, za novovekovne, ali i za mislioce renesanse, metafizika je pre svega bila *scientia Divina*, nauka o božanskom u sholastičkom ključu. Ova specifična nauka, u bliskoj vezi sa hrišćanskom teologijom, bila je – zajedno sa logikom – simbol tradicionalnog mišljenja, a time i prepreka novim i slobodnim istraživačkim poduhvatima. Primer toga nalazimo već kod Đordana Bruna (Giordano Bruno), koji otvoreno zastupa tezu da

---

¹ E-mail adresa autorke: unapopovic@ff.uns.ac.rs

bi filozofija prirode (*philosophia naturalis*) morala da preuzme funkciju *prve filozofije*, odnosno da smeni metafiziku na tronu filozofskih znanja.² Brunova ideja proizilazi iz interesa sa istraživanjem prirode koje bi bilo autonomno, tako da potraga za uzrocima prirodnih i opažljivih fenomena ne mora da iskoračuje ka domenu „iza fizike”. U tom smislu, poslednji uzroci u kauzalnom lancu objašnjenja, insistira on, i sami moraju biti fizičke prirode i povezani sa fenomenom, čak i ako prihvatamo, kao što to on čini, da je konačni uzrok stvarnosti sam nespoznatljivi Bog.³

Stoga bi pojava metafizike kod oca racionalizma, Renea Dekarta (Rene Descartes), morala da iznenadi, iako je njegova filozofija danas najpoznatija upravo po tome. Ovo posebno važi ukoliko imamo u vidu da je Dekart jedan od najvažnijih zastupnika nove nauke, odnosno galilejevske fizike, te da se veći deo njegovog opusa i sastoji bilo od dela posvećenih fizici i matematici, bilo od metodoloških traktata. Štaviše, svoje ključno metafizičko delo, *Meditacije o prvoj filozofiji*, Dekart piše dosta kasno, tek nakon što je dovršio svoje prvo fizičko delo *Svet* (posthumno objavljeno). Neobičnost ponovnog uspostavljanja metafizike još se jasnije pokazuje u svetlu razvoja britanskog empirizma tog doba, budući da ova filozofska struja izričito odbacuje metafiziku nudeći specifične kritičke analize ideja, odnosno saznavnih sadržaja koji bi se kvalifikovali kao njeno tkivo. Pokazujući da apstraktne ideje, poput supstancije, nemaju direktan referenta u realnosti, empiristi implicitno odriču svaki smisao nauci koja bi takvo šta pretpostavljala.

Dekartova metafizika, kao prvi i paradigmatički poduhvat obnove metafizike u novovekovnoj misli, ipak ne počiva na naivnom poverenju u referencijalnost bilo koje vrste. Naprotiv, uprkos jasnim i očiglednim razlikama, predstavnici empirizma i racionalizma dele uverenje da se svako znanje i nauka izgrađuju iz ideja i putem njih: pri tome ideje podrazumevaju osnovne jedinice duha/svesti, a njihov predstavniki karakter, kada je reč o pretpostavci egzistencije i odlika duhu spoljašnjih

---

² Up. Bruno, G., „O uzroku, počelu i jednom”, u: *Optimizam slobodnog mišljenja*, Naprijed, Zagreb, 1985, str. 39-40.

³ Up. Ibid.

stvari, pre izaziva podozrenje nego poverenje.⁴ U tom smislu, Lok (John Locke) će upozoriti da do nastanka ideja senzacije dolazi usled interakcije našeg tela i nekog drugog materijalnog objekta, te takve ideje i nisu direktna slika stvari, već proizvod njihovog (fizičkog) odnosa sa telom.⁵ Dekart verovatno deli taj stav, ali svoj oprez izražava dobro poznatim argumentima izloženim u kretanju methodske sumnje.

Drugim rečima, Dekartov, a potom i svaki drugi novovekovni projekat metafizike, usled navedenih razloga ne može biti neposredan – on mora uvažiti da je svako, pa i metafizičko znanje zapravo znanje putem ideja, te stoga mora ispitati da li je ono uopšte opravdano.⁶ Da li se, drugačije rečeno, uopšte može metafizički misliti i ako da, kako? Napokon, ako se misli metafizički, kako se takvo mišljenje opravdava, bez obzira na svoje rezultate? Ova i slična pitanja ukazuju na specifičnu vezu metoda i metafizike u novovekovnoj filozofiji, a to, dalje, podrazumeva i epistemičku problematiku: ako je metafizika moguća, a reč je o nauci o fundamentima stvrnosti, shodno svom predmetu ona bi morala biti i najpouzdanija nauka, nauka čija su znanja ne samo istinita, već i neporecivo takva; u suprotnom, metafizika prosto nema smisla. U tome, naravno, prepoznajemo motive za glasovitu Dekartovu metaforu drveta znanja, čiji je koren upravo metafizika, iz koje izrastaju i na koju se oslanjaju sve druge nauke.

Dokazati da je znanje moguće, stoga, znači dokazati da je i metafizika moguća; no, i dalje ostaje otvoreno pitanje da li je ona potrebna, a zatim i opravdana. Dokazati da je znanje moguće, međutim, u novovekovnom ključu znači pronaći barem jednu ideju – barem jednu misao – koja će se pokazati istinitom, ali i neprikosnovenim uzorom

---

⁴ Up. Kenny, A., *The Rise of Modern Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 2006, str. 112.

⁵ Up. Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu I*, Kultura, Beograd, 1962, str. 19.

⁶ Up. Popović, U., „Lokov Novi put ideja”, *Arhe*, god. XIII, br. 25, 2016, str. 187.

istinitosti načelno. Konačno, dokazati da je takva ideja bitno metafizička znači ponuditi dovoljan razlog za metafiziku kao nauku.⁷

U redovima koji slede upoređićemo dva takva poduhvata, Dekartov i Spinozin (Baruch de Spinoza). Namera nam je da ukažemo na vezu epistemički odlikovane ideje i postavke metafizike kod oba mislioca, kao i da skiciramo neke moguće prigovore i odgovore koje bi oni mogli da upute jedan drugom.

O „NAJISTINITIJOJ” OD SVIH IDEJA I NJENOM METODOLOŠKOM SMISLU

Kao što je dobro poznato, kandidat za epistemički najpouzdaniju ideju u Dekartovoj filozofiji je *Cogito ergo sum*, to jest, uvid duha u nemogućnost misaonog akta sumnje da ukine sebe samog. Kao poslednji korak Dekartove methodske sumnje, ovaj uvid duha ima prednost nad drugim idejama koje on takođe smatra istinitim, pa čak i izvesnim, poput ideja koje pripadaju matematičari.⁸ Za razliku od njih, *Cogito ergo sum*, međutim, ima i dodatni kvalitet – u pitanju je istinita, izvesna i *nesumnjiva* ideja, odnosno ideja koja neposredno pokazuje sopstvenu legitimnost i važenje, koja može da odbrani samu sebe.⁹

Specifičnost ove odlikovane ideje u Dekartovoj misli je i njen metodološki potencijal. Naime, našavši nesumnjivu ideju, Dekart nije pronašao samo dokaz da je znanje moguće, jednom za svagda otklanjajući skepticizam, već je takođe zadobio i osnov za izgradnju samozakonodavnosti valjanog mišljenja. Drugim rečima, ako imamo

⁷ U tom smislu, empiristi bi smatrali da dovoljan razlog nije ispunjen, odnosno da paradigmatičke istinite ideje nemaju metafizički smisao.

⁸ Ур. Декарт, Р., *Практична и јасна правила руковођења духом у истраживању истине*; СФД, Београд, 1952, стр. 93.

⁹ Upravo to je razlog zašto u ovom radu pridev *najistinitiji* stavljamo u znakove navoda. Epistemički povlašćene ideje kod Dekarta i Spinoze nisu ni manje ni više istinite od ostalih istinitih ideja; pojam istine se u tom kontekstu ne može relativizovati ni stepenovati. One su, međutim, epistemički odlikovane zato što se ta istinitost sa njima očituje na poseban način.

istinitu, izvesnu i nesumnjivu ideju, te ako sagledamo koje su odlike koje je specifično određuju, to, dalje, možemo upotrebiti kao kriterijum za ispitivanje, proveru i unapređivanje svih ostalih naših ideja.¹⁰ U tom smislu, jedna misao biće norma za mišljenje u celini, ukoliko ono treba da bude valjano i pouzdano. Odlike koje Dekart izdvaja takođe su dobro poznate – u pitanju su *jasnost i razgovetnost*; shodno tome, on će kao opravdane prihvatiti sve druge ideje svog duha koje se ili 1) i same pokažu kao jasne i razgovetne (primera radi, ideja *res extensa*),¹¹ ili 2) se mogu pokazati kao direktne posledice neke jasne i razgovetne ideje.¹²

Druga specifičnost ideje *Cogito ergo sum* je njena bliska veza sa metafizičkim mišljenjem. Navedeno je oličeno u činjenici da je prvi sledeći misaoni korak koji Dekart izvodi nakon te ideje istovremeno i prvo pravo metafizičko tvrđenje – tvrđenje o postojanju misleće supstancije, o postojanju *res cogitans*.¹³ Razlika između dve teze i dve ideje – *Mislim, dakle postojim* i *Postoji res cogitans* – na prvi pogled se čini minimalnom, čak i zanemarljivom; ipak, to nije slučaj. Prva ideja, iako nosi metafizičke konotacije, ne tvrdi postojanje nečega poput supstancije; druga, međutim, čini upravo to. Svakako, Dekartova namera je da vezu između njih pokaže tako bliskom, da se istinitost, izvesnost i nesumnjivost prve prenese na drugu, na sličan način na koji se to može očekivati od odnosa termina u analitičkim sudovima (na primer, *neženja je neoženjen čovek*). Jer, napokon, to mišljenje koje postoji i nije ništa drugo do neka stvar koja misli.

Dekartova strategija pri tome umnogome zavisi od analitičkog metoda izlaganja kojim se on koristi u *Meditacijama*, i koji podrazumeva metodski vođeno postupanje duha po koracima koje Dekart predlaže; u

¹⁰ Up. Williams, B., *Descartes: The Project of Pure Enquiry*, Routledge, Oxford & New York, 2005, str. 32-33.

¹¹ Up. Descartes, R., *Metafizičke meditacije*, Demetra, Zagreb, 1993, str. 60.

¹² Up. Ibid., str. 134, 138; Декарт, Р., *Практична и јасна правила*, str. 95-97. 134

¹³ Up. Descartes, R., *Metafizičke meditacije*, str. 52.

tom smislu, od njega i ne treba očekivati argumentaciju logičkog tipa.¹⁴ Ipak, da stvar nije tako jednostavna kako bi Kartezije želeo da nas ubedi, svedoče i njegovi komentari da se atributi ne mogu pripisati ničemu, već isključivo nečemu (što postoji);¹⁵ u tom smislu, ukoliko imamo jasan i razgovetan uvid u atribut (*cogito*), opravdano je zaključiti da on pripada nekom entitetu, nekoj „stvari” (*res*). Činjenica da su ovi komentari po duhu vrlo tradicionalni, te da otvaraju Pandorinu kutiju sholastičkih veza između Dekartu omražene logike i metafizike, samo pojačava utisak da njegov iskorak ka metafizičkom mišljenju krije nečistu savest.

Bilo kako bilo, Dekart u nastavku *Meditacija* zaista koristi rezultate zadobijene epistemičkom analizom ideje *Cogito ergo sum* na metodološki način, i to naročito kada je reč o sledeća dva fundamentalna metafizička tvrđenja – onog o postojanju Boga i o postojanju *res extensa*. U oba slučaja veza *clare et distincte* uvida duha i tvrđenja o postojanju neke supstancije je neraskidiva: Dekart otvoreno govori o tome da je upravo takav uvid garancija važenja metafizičkog stava koji izlaže.¹⁶ Ali i više od toga: oba slučaja povratno ojačavaju prvobitni, a kako smo videli, ne posve neproblematični gest utvrđivanja te veze. Veza *Cogito sum – res cogitans*, tako, postaje osnov za tvrđenje postojanja Boga i *res extensa* i način mišljenja o njima, dok, sa druge strane, ta metafizička tvrđenja podupiru strategiju koja je do njih dovela.

Ovakvom Dekartovom postupanju suprotstaviće se Spinoza, implicitnom kritikom gesta od kog je sve i započelo – odabirom *Cogito ergo sum* za odlikovanu i „najjistinitiju” ideju našeg duha. Spinozin postupak je posve nenametljiv: naime, on nigde otvoreno ne kritikuje metodu sumnju, niti dovodi u pitanje ispravnost Dekartove argumentacije koja vodi izvesnoj i nesumnjivoj ideji. Spinoza naprosto ignoriše sumnju kao postupak prevrata „prirodnog” u metafizičko

---

¹⁴ Up. Cottingham, J., *The Rationalists*, Oxford University Press, Oxford, 1988, str. 51.

¹⁵ Up. Dekart, R., *Osnovi filozofije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1951, str. 68-69, 85.

¹⁶ Up. Descartes, R., *Metafizičke meditacije*, str. 60, 90.

mišljenje, pa posledično ignoriše i njene rezultate. Umesto toga, on nudi alternativu, naglašeno vezanu za metod (izlaganja) njegove metafizike.

U svom metodološkom spisu, *Rasprava o poboljšanju ljudskog razuma*, Spinoza opisuje metod na sledeći način „saznati šta je istinita ideja, odvajajući ovu od ostalih predstava i ispitujući njenu prirodu, kako bismo time upoznali našu moć saznanja, i tako potstakli duh da po ovoj normi sazna sve ono što se ima saznati”.¹⁷ Kako vidimo, Spinoza kao da na videlo iznosi ono što je Dekart implicitno sprovodio sa idejom *Cogito ergo sum*: kako bi se uneo red u kaos prirodnog mišljenja, duh se mora prikloniti nekoj normi i njom rukovoditi; tu normu duh zadaje sam sebi i time sebe otkriva i uspostavlja kao epistemički autonomnog. Kandidat za normu može biti samo ono što je u duhu, odnosno ideja, ali ne bilo kakva – to mora biti istinita ideja, pa je tako za Spinozu dobra metoda: „ona, koja pokazuje kako se duh upravlja prema normi date istinite ideje”.¹⁸ Rukovođen istinitom idejom koju je proizveo, ljudski duh će sam sebe vaspitati tako da njegova saznanja budu pouzdana i istinita, a nauke opravdane.

U istom duhu Spinoza, međutim, konačno precizira da je najbolji metod onaj koji „pokazuje kako treba upravljati duh prema normi date ideje najsavršenijeg Bića”.¹⁹ Za razliku od prethodnih komentara, ovaj očigledno značajno odstupa od Dekarta: naime, ako je odlikovana „najistinitija” ideja za Dekarta bila *Cogito ergo sum*, neposredno vezana za nas same kao *res cogitans*, kod Spinoze to je ideja Boga; poreklo i predmetni sadržaj te dve ideje su, dakle, vrlo različiti. Zanimljivo je primetiti i to da se u oba slučaja, direktno ili posredno, radi o ideji supstancije: kod Spinoze, očigledno, jedne i jedine supstancije koju njegova metafizika dopušta, a kod Dekarta ideji jedne od dve konačne supstancije.

Kako treba razumeti ovaj Spinozin potez? Najpre, teze koje on iznosi u *Raspravi* trebalo bi tumačiti kao načelno razmatranje uslova

¹⁷ Spinoza, B., *Rasprava o poboljšanju razuma*, Kultura, Beograd, 1956, str. 30-31.

¹⁸ Ibid., str. 31.

¹⁹ Ibid.

moćnosti ispravnog i valjanog znanja, odnosno nauka; reč je o metodološkom spisu. Shodno tome, Spinoza zaključuje da će naše znanje biti opravdano i dobro ustrojeno ukoliko se duh rukovodi najistinitijom od svih ideja, koju sebi zadaje kao normu. Međutim, on bez mnogo pojašnjenja – posebno ako to uporedimo sa Dekartom – ideju Boga proglašava za takvu ideju. Štaviše, početak njegovog centralnog dela, *Etike*, svedoči da je zadatak ocrtan u *Raspravi* shvaćen ozbiljno: prva Spinozina reč u *Etici* upravo je definicija supstancije (Boga), odnosno eksplikacija ideje najsavršenijeg bića.

Drugim rečima, definiciju supstancije iz *Etike* ovde treba razumeti u epistemičkom ključu: ona je rezultat analize ideje najsavršenijeg bića, kakvom je vidi i predstavlja Spinoza. Svakako, Spinoza ovim ne cilja prosto na analizu neke ideje koju smatra usko subjektivnom, takvom da ni njen sadržaj, ni analiza istog, ni definicija kao rezultat ne moraju da važe ni za koga drugog. Upravo suprotno: Spinoza nastoji da pokaže kako je definicija obavezujuća za svakoga ko se do kraja upusti u promišljanje; konačno, tome služi i stroga argumentacija u *Etici*, uređena po modelu Euklidovih *Elementa*. I ne samo to; Spinoza ne prihvata definicije koje nisu realne, odnosno koje ne izražavaju suštinu definisane stvari, pa je u tom smislu isključeno da njegova definicija supstancije može biti nominalna, stipulativna ili relativna u bilo kom smislu reči.²⁰ Definicija supstancije, dakle, istovremeno bi trebalo da bude 1) rezultat analize naše *ideje* najsavršenijeg bića i 2) izraz *objektivne suštine* tog bića; rečju, paradigmatički primer poklapanja stvari i našeg mišljenja o stvari – *adequatio rei et intellectus*.

Na osnovu čega bi, međutim, čitalac *Etike* trebalo da prihvati ovu definiciju, i to u jakom smislu koji joj Spinoza pridaje? Čini se da je odgovor na to pitanje skoro nemoguće naći: naime, iako se maltene sva izvođenja u *Etici* razvijaju polazeći od ove definicije, te utoliko predstavljaju i eksplikaciju njenog sadržaja, ona ipak sva zavise od te definicije i na nju se oslanjaju; otuda, legitimnost pripada ili celini tih odnosa, ili je nema. Sa druge strane, Spinoza prećutno, ali otvoreno

---

²⁰ Up. Spinoza, B., *Etika*, Kultura, Beograd, 1970, str. 9.

odbija da nam, poput Dekarta u *Meditacijama*, predstavi kako je došao do ovih rezultata – pa čak i to na koji je način analizirao svoju ideju najsvršenijeg bića; on nas prosto dovodi pred svršen čin. Taj postupak ima svoj smisao i u metodološkom pogledu, no njim se ovom prilikom nećemo baviti.²¹ Umesto toga, poređenjem Dekartovog i Spinozinog rešenja pokušaćemo da osvetlimo njegov unutrašnji smisao.

„NAJISTINITIJA” OD SVIH IDEJA: PRIGOVORI I ODGOVORI

Razlog usled kog se Spinoza odlučuje da kao odlikovanu ideju duha, onu koja bi predstavljala normu za najbolji metod, odnosno najistinitije i najpouzdanije znanje, odabere ideju Boga, mora se tražiti u samoj toj ideji. Navedeno je osnovni manir novovekovnog mišljenja: šta god da je u konkretnom rezultat promišljanja novovekovnih filozofa, kakav god sadržaj i stav da nam prezentuju, njegovo poreklo je u idejama; stoga se i njegova opravdanost mora otuda sagledati.

U slučaju Spinozine strategije, stvar je dodatno zakomplikovana pomenutom ulogom definicije supstancije u konstrukciji *Etike*: za razliku od Dekarta, čini se da Spinoza od svog čitaoca očekuje da se prosto saglasi sa njim i prihvati definiciju kao samoočiglednu. Zapravo, to je i slučaj: Spinoza zaista smatra da ova definicija poseduje kvalitet evidentnosti, po duhu i karakteru sličan onom koji se očituje sa Dekartovim *Cogito ergo sum*. Svakako, razlika je u tome što nas Dekart postupno i sistemski vodi od „prirodnog stava” do uvida u samoočiglednost nesumnjive ideje, dok Spinoza to ne čini. Ipak, izostanak postupka koji samoočiglednu ideju otkriva *kao samoočiglednu* ne bi trebalo da menja na stvari; to možda menja nešto u našem personalnom odnosu prema toj ideji, ali nema uticaja na nju kao takvu.

Drugim rečima, da nam Dekart nije ponudio postupak methodske sumnje kao posrednika, tvrđenje da je *Cogito ergo sum* jedina nesumnjiva, izvesna i istinita ideja verovatno bi delovalo jednako neutemeljeno kao i Spinozina definicija supstancije. Jednom kad se taj

---

²¹ Up. Popović, U., „Spinozin geometrijski metod”, *Arhe*, god. X, br. 19, 2013, str. 31-32.

put sumnje pređe, međutim, samoočiglednost ideje se otkriva, pa se povratno može zaključiti da prvobitni utisak o njenoj neutemeljenosti i ne zavisi od te ideje, već od konfuznog mišljenja kojim smo joj pristupili; otuda i značaj metoda. Slično, izgleda, podrazumeva i Spinoza: ideja najsavršenijeg bića je samoočigledna kao izvesna i istinita *po sebi*.²² Ukoliko ona to nije *za nas*, razlog je što je nismo na adekvatan način promislili; kada to učinimo, uvidećemo je kao „najistinitiju” od svih ideja. Činjenica da nam Spinoza u tome ne pomaže, odnosno da on ne pristaje uz Dekartov analitički metod otkrića, može se čitati i kao poštovanje čitalaca – kao uverenje da su oni u stanju da do istine dođu sopstvenim razumom i sopstvenom voljom.

Uloga koju bi odlikovana „najistinitija” od svih ideja trebalo da ima u metodološkom smislu kako kod Dekarta, tako i kod Spinoze, može nam dodatno pomoći da razumemo Spinozin gest. Naime, ako bi ta odabrana ideja trebalo da postane normom svekolikog ispravnog mišljenja, to znači da bi ona morala da se odnosi na doslovno sve ideje koje je naš duh u stanju da poseduje i koje se nalaze u njemu. Drugim rečima, ako bi za normu ispravnog mišljenja bila odabrana ideja za koju bi se ispostavilo da, iz bilo kojih razloga, kao norma može da važi za samo ograničen broj naših ideja, takva ideja ne bi mogla da ispuni zadatu ulogu. Štaviše, ako bi makar i samo jedna ideja našeg duha izmicala normi date ideje, to bi bio znak da smo pogrešili u izboru.

Upravo ovo je, smatramo, ključ Spinozine strategije, kao implicitne kritike Dekarta. Naime, kako smo videli, Dekartov izbor pada na *Cogito ergo sum* – ideju koja se tiče *res cogitans*, odnosno *konačne supstancije*. Ipak, sam Dekart kasnije u *Meditacijama* tvrdi da naš duh poseduje *ideju beskonačnosti*; štaviše, upravo ta ideja je poligon na kom sam Dekart dokazuje postojanje Boga kao najsavršenijeg bića.²³ Dekartova strategija je, ukratko, sledeća: naš duh poseduje ideju beskonačnosti; naš duh je svestan sopstvene konačnosti; naš duh, stoga, ne može biti uzrokom nastanka ideje beskonačnosti koju poseduje, budući da istu ne može da zadobije sagledavanjem sebe samog; konačno,

---

²² Up. Cottingham, J., *The Rationalists*, str. 52-53.

²³ Up. Descartes, R., *Metafizičke meditacije*, str. 88.

to znači da uzrok te ideje mora biti neko biće koje se realno razlikuje od našeg duha – koje nismo mi sami, a koje poseduje odlike koje u našem duhu mogu izazvati ideju beskonačnosti.²⁴ Takvo biće, dakle, mora biti ontološki jače od nas samih. Da bi i u ovom slučaju otklonio svaku sumnju, Dekart posebno argumentuje u prilog tezi da ideja beskonačnosti nije negativna ideja, ideja nastala negacijom ideje konačnosti, već da ona poseduje pozitivni sadržaj koji prevazilazi ideju konačnosti.²⁵

Posmatrano iz Spinozine perspektive, navedeno se može predstaviti na sledeći način. Dekart sam priznaje da poseduje ideju najsavršenijeg bića; ipak, on je ne uzima kao normu mišljenja, ne pridaje joj ulogu „najistinitije” od svih ideja, iako tvrdi da je ona *i najjasnija i najrazgovetnija* „jer što god zahvaćam jasno i odijelito, što god je stvarno i istinito, i što god donosi kakvo savršenstvo, sve je to u njoj sadržano”.²⁶ Štaviše, Dekart ideju najsavršenijeg bića vezuje za ideju beskonačnosti, dok za *res cogitans* vezuje ideju konačnosti, istovremeno tvrdeći da je *res cogitans* ontološki slabija, pa čak i zavisna supstancija u odnosu na najsavršenije biće, Boga.²⁷ Uprkos tome, on kao najistinitiju ideju i normu ispravnog mišljenja uzima *Cogito ergo sum* – ideju, dakle, koja upućuje na konačno (i nesavršeno) biće. Zašto Dekart to čini, jasno je iz same postavke *Meditacija* i postupka methodske sumnje; ipak, rezultati su problematični.

Ako je norma svekolikog mišljenja *Cogito ergo sum*, to znači da se u epistemičkom smislu njom meri i ideja najsavršenijeg bića – utoliko je ona *najjasnija i najrazgovetnija*; iako su date odlike pripisane ideji Boga u najvećem stepenu, one su ipak izvedene na osnovu nesumnjivog i izvesnog saznanja o konačnoj supstanciji. Za Spinozu bi to značilo da kriterijume koji važe za konačno i nesavršeno biće – očigledno neopravdano – Dekart primenjuje na ono savršeno i beskonačno. Drugim rečima, Spinoza bi možda i mogao da prihvati Dekartovo *Cogito ergo*

---

²⁴ Up. Ibid.

²⁵ Up. Ibid., str. 88, 90.

²⁶ Ibid., str. 90.

²⁷ Up. Dekart, R., *Osnovi filozofije*, str. 84.

sum kao normu, ukoliko bi se njeno važenje ograničilo na domen konačnog, a samim tim, iz Spinozine perspektive, partikularnog. Ipak, to se ne može učiniti, baš zbog toga što naš duh poseduje ideju najsavršnijeg bića; ta jedna ideja koja izmiče normi odlikovane „najistinitije” ideje obara mogućnost da ova ostvari ulogu norme, kako je to postavio Dekart.

Posmatrano iz te perspektive, jedino rešenje je obrnuti Dekartov postupak: ako bi se za normu uzela ideja savršenog (i beskonačnog) bića, njena primena ne bi imala ograničenja, niti bi se u duhu mogao naći kontraprimer koji joj izmiče. Navedeno utoliko pre što i Dekart i Spinoza tvrde da su svi konačni entiteti ontološki zavisni od najsavršnijeg bića, Boga kao supstancije: kod Dekarta su to obe konačne supstancije, *res cogitans* i *res extensa* (sa svojim modusima), a kod Spinoze prosto svi modusi.

Time smo, u konačnom, objasnili Spinozino promišljanje o uslovima mogućnosti ispravnog znanja iz *Rasprave*. Ostaje, međutim, da ukratko sagledamo kako njegova definicija supstancije odgovara tom zadatku; kako smo videli, ona bi morala biti rezultat analize ideje najsavršnijeg bića. Definicija glasi: „Pod supstancijom razumem ono što u sebi jeste i pomoću sebe se shvata; to jest, ono čijem pojmu nije potreban pojam druge stvari, od koga mora biti obrazovan”.²⁸

Kako znamo da je ova definicija izraz ideje najsavršnijeg bića, tako možemo zaključiti i o njenoj opravdanosti. Naime, ona ne stoji 1) ako je moguće zamisliti najsavršnije biće koje je *po drugom*, a ne *po sebi* – odnosno, koje u svom postojanju zavisi od drugog bića; 2) ako je moguće zamisliti najsavršnije biće koje se shvata *po drugom*, a ne *po sebi* – odnosno, koje u pogledu saznanja zavisi od drugog bića; te 3) ako je moguće oformiti pojam najsavršnijeg bića pozivanjem na pojam neke druge stvari. Prema Spinozi, trebalo bi da se u sva tri slučaja pokaže da navedeno nije moguće – da je paradoksalno. To je najočiglednije u prvom određenju: ako najsavršnije biće u postojanju zavisi od drugog bića, ono izvesno nije najsavršnije. Druga dva slučaja na prvi pogled možda i nisu toliko očigledna, ali Spinozina logika je identična:

---

²⁸ Spinoza, B., *Etika*, str. 3.

najsavršenije biće prosto ne može biti najsvršenije i biti zavisno od drugog bića u bilo kom pogledu, što nam pokazuje sama naša ideja najsvršenijeg bića.²⁹ Tako se ispostavlja da je definicija supstancije zaista *očigledna po sebi* – ukoliko se nad njom dovoljno zamislimo, a ideja najsvršenijeg bića može postati normom svekolikog mišljenja.

Na ovakve prigovore Dekart bi, međutim, mogao da odgovori opominjući Spinozu da je ideja najsvršenijeg bića, iako nesumnjivo potiče od Boga koji je ontološki potpuniji od *res cogitans*, te iako, shodno tome, izražava i sadržaje koji prevazilaze one koji bi se mogli zadobiti uvidom u naš sopstveni duh, i dalje *samo jedna ideja*. Drugim rečima, Dekart bi Spinozi mogao da prigovori da meša ontološki status same ideje i ontološki status entiteta na koji upućuje njen sadržaj. Naime, čak i ako upućuje na biće koje je ontološki na višem stepenu od *res cogitans*, ideja beskonačnosti ili ideja savršenog bića i dalje je samo jedna *cogitatio* – jedan modus *res cogitans*. To je, zapravo, i sam taj njen sadržaj, jer on je *sadržaj ideje* (beskonačnosti ili savršenosti), ne i samo (beskonačno ili najsvršenije) biće. U tom smislu, na tu ideju bi bilo sasvim primereno primeniti kriterijum istinitosti koji načelno važi za sve ideje i koji je izveden na osnovu najistinitije, izvesne i nesumnjive među njima.

Shodno tome, možemo zaključiti da Dekartov i Spinozin izbor u konačnom zavise od načina na koji oni razumeju ideje, to jest, od značaja koji pripisuju jednom ili drugom imanentnom aspektu ideja – njihovom formalnom statusu (činjenici da su u pitanju ideje) ili njihovom predmetnom sadržaju. Izlaz iz epistemičkog lavirinta, zatvorenosti u same ideje, Dekart tako nalazi sagledavajući ono što mora da važi za svaku od njih: kako je svaka ideja upravo to – ideja, onda se univerzalna primenljivost kriterijuma jasnosti i razgovetnosti zasniva na

---

²⁹ Druga dva slučaja takođe su vrlo značajna implicitna kritika Dekarta – najpre teze da se supstancija ne saznaje po sebi, već preko svog atributa, što Boga kao supstanciju u pravom smislu reči ostavlja nepoznatljivim. Problem pojmovnosti tiče se Dekartove odluke da pojam supstancije primenjuje i na *res cogitans* i *res extensa*, koje zapravo ne odgovaraju definiciji supstancije koju sam daje. Up. Dekart, R., *Osnovi filozofije*, str. 84-85.

tome što se ove odlike čitaju kao formalne karakteristike za koje je svaka ideja načelno otvorena, iako ih ne zadovoljava svaka.

Kod Spinoze, pak, težište pada na predmetni sadržaj, jer upravo tu leži problem: ako neka ideja ne zadovoljava kriterijume jasnosti i razgovetnosti, razlog tome leži upravo u predmetnom sadržaju te ideje, koji duhu nije dovoljno epistemički transparentan (jer se sa njim ne poklapa). Shodno tome, nije dovoljno osloniti se na formalni aspekt mišljenja (*ideja je ideja*), već se mora pokazati da je istinito i izvesno znanje moguće i kada je reč o sadržajima koji se ne tiču duha neposredno; u suprotnom, znanje bi se moralo ograničiti na ideje o nama samima. Ako se stvari tako postave, jedino rešenje je ono koje Spinoza zapravo i nudi: postoji samo jedno biće/supstancija/Bog, a sve ostalo je samo neki njegov konačni oblik (modus). U takvom kontekstu, preklapanje misli i stvari skoro da je nemoguće izbeći.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analize koje smo proveli u radu imale su za cilj da pobliže osvetle Dekartov i Spinozin pristup metafizičkom mišljenju, u svetlu načelne potrage za ispravnim i valjanim mišljenjem koje je nužno istinito. Usmerili smo se na za novovekovlje specifičnu potragu za samozakonodavstvom duha u potrazi za istinom, oličenom u uverenju da se među idejama koje duh poseduje može naći bar jedna koja samu sebe potvrđuje kao izvesnu i istinitu, te koja se, potom, uzima za osnov metodičke reorganizacije duha u procesu saznanja. Kako smo videli, Dekart i Spinoza se u tom pogledu opredeljuju za dve principijelno različite ideje – *Cogito ergo sum* i *ideju najsavršenijeg bića*. Otuda će i metafizički projekti ova dva mislioca, budući zasnovani na različitim temeljima, imati sasvim drugačije postavke.

Naime, ma koliko da konačni rezultat Dekartove metafizike nudi Boga, kao jedinu supstanciju u punom smislu reči, te dve konačne i od njega zavisne supstancije, činjenica je da se takav rezultat po svom težištu značajno razlikuje od načina na koji je ova metafizika izgrađena, a koji očigledni fokus stavlja na *res cogitans*, kao prvu supstanciju čije je postojanje moguće dokazati. I ne samo to; kako smo videli, način na koji

se dokazuje postojanje *res cogitans* kod Dekarta postaje model kojim se utvrđuje postojanje i druge dve supstancije, bez obzira na međusobne razlike. Suštinski on počiva na jasnom i razgovetnom uvidu duha, koji se kao kriterijum pouzdanog saznanja gradi upravo na osnovu ideje *Cogito ergo sum*, koja je istovremeno i osnov tvrđenja o postojanju *res cogitans*.

Navedeni raskorak između načina izgradnje i konačnih rezultata Dekartove metafizike rezultuje i u pomenutoj nejasnoći pojma supstancije, koji se jednako primenjuje kako na Boga, tako i na *res cogitans* i *res extensa*, iako poslednje dve zapravo ne zadovoljavaju uslove definicije supstancije koju daje sam Dekart. U tom duhu reaguje Spinoza, zahtevajući jedinstvo predmeta, ideje (saznanja) i pojmovnog određenja, oličeno u njegovoj sopstvenoj definiciji supstancije kojom započinje *Etika*. Takav zahvat, ipak, počiva na analizi epistemički odlikovane ideje našeg duha, što je za Spinozu upravo ideja Boga.

Oba mislioca, možemo zaključiti, zapravo se vode tradicionalnom idejom istine kao *adequatio rei et intellectus*; ipak, ona ni za jednog od njih ne važi u svom starom duhu i smislu, utoliko što je svekoliko razmatranje saznanja pomerenom u domen ideja. U tom smislu, možemo smatrati da Dekart bira *Cogito ergo sum* zato što se u slučaju te ideje misao i stvar ne samo poklapaju, već je i evidentno da je to slučaj, vrlinom činjenice da ovde misao misli samu sebe, te da je sebi epistemički dostupna. Za Spinozu to, ipak, nije dovoljno, jer polazeći otuda istinu ne bismo mogli zahtevati za bilo šta što prevazilazi okvire našeg duha. Ako je, pak, potrebno dokazati da je preklapanje misli i stvari moguće i kada predmet mišljenja nije ono samo, to se ne može učiniti putem ideje koja se tiče našeg duha. U tom smislu, jedini kandidat je ideja Boga kao najsavršenijeg bića, i to takva da podrazumeva sopstvenu samoočevidnost: ako se ova ideja (supstancija, Bog) uopšte razume, ona se razume po sebi, jer izražava predmetni sadržaj koji garantuje sopstvenu epistemičku validnost.

Rekonstrukcija argumenata i kontraargumenata koje bi tim povodom Spinoza i Dekart mogli da upute jedan drugom, a koju smo ponudili u prethodnim redovima, nije imala za cilj da favorizuje bilo koju od pozicija. Naprotiv, cilj nam je bio da njihovim ukrštanjem bolje osvetlimo pozicije svakog od njih. Pri tome je, čini se, više dobijeno u

slučaju Spinoze, vrlinom činjenice da njegova filozofija istinski mnogo duguje Dekartu, makar i u kritičkom ključu. Ipak, smatramo da Spinozin pogled na Dekartovu misao takođe može da povratno osvetli njena kretanja, prednosti i mane.

LITERATURA

- Bruno, G., „O uzroku, počelu i jednom”, u: *Optimizam slobodnog mišljenja*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Cottingham, J., *The Rationalists*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Dekart, R., *Osnovi filozofije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1951.
- Декарт, Р., *Практична и јасна правила руковођења духом у истраживању истине*; СФД, Београд, 1952.
- Descartes, R., *Metafizičke meditacije*, Demetra, Zagreb, 1993.
- Kenny, A., *The Rise of Modern Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 2006.
- Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu I*, Kultura, Beograd, 1962.
- Popović, U., „Spinozin geometrijski metod”, *Arhe*, god. X, br. 19, 2013.
- Popović, U., „Lokov Novi put ideja”, *Arhe*, god. XIII, br. 25, 2016.
- Spinoza, B., *Rasprava o poboljšanju razuma*, Kultura, Beograd, 1956.
- Spinoza, B., *Etika*, Kultura, Beograd, 1970.
- Williams, B., *Descartes: The Project of Pure Enquiry*, Routledge, Oxford & New York, 2005.

UNA POPOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

DESCARTES AND SPINOZA ON 'THE MOST TRUE'
OF ALL IDEAS

Abstract: In this paper I will inspect the relation between the epistemologically privileged idea and the foundations of metaphysics in Descartes's and Spinoza's philosophy. I would like to show how the focus on the *Cogito ergo sum* in Descartes, that is, on *the idea of the most perfect being* in Spinoza, influenced the framework of their metaphysical projects. I will firstly analyze Descartes's and Spinoza's reasons for choosing exactly these ideas, and then I will try to reconstruct several objections and replies, that these two philosophers could have developed in reaction to each others position. The results will show that both thinkers are trying to enforce the meaning of the traditional definition of truth as *adequatio rei et intellectus*, with Descartes being more focused on the formal aspect of *Cogito ergo sum* as *an idea*, while Spinoza is more interested in the objective status of the content and meaning of the idea of the most perfect being.

Keywords: Rene Descartes, Baruch de Spinoza, ideas, method, metaphysics

Primljeno: 26.3.2022.

Prihvaćeno: 1.6.2022.

